

A NÉPESEDÉS FENNTARTHATÓSÁGÁTÓL EGY FENNTARTHATÓ NÉPESEDÉSI KULTÚRA

KIALAKÍTÁSÁIG II.

Elgondolások Malthus – Tanulmány a népesedés törvényéről kapcsán: XX–XXI. század

DOI 10.35402/kek.2026.1.24

Összefoglaló

A malthusi elmélet gazdasági, környezeti, politikai-hatalmi, társadalmi és technológiai dimenziói az 1940-től kibontakozó népességrobbanás következtében közéleti és tudományos vitát indítottak el a népesedés fenntarthatóságáról a múlt század közepén, amely a jelen században is folytatódik. Ekképpen a jelen tanulmány célja volt körvonalazni e vita meghatározó műveit egy történeti áttekintő segítségével, valamint összegezni a legfőbb elismeréseket és kritikákat Malthus elméletének érvényességével kapcsolatban tematikus rendben, a XX–XXI. században. Az előbbi során 17 mű (15 könyv és 2 esszé) azonosítása és bemutatása történt meg; az utóbbi során 5 vizsgálati szempont lett feltárva. Fő következtetése, hogy Malthus elméletéhez hasonlóan napjaink lehetőségei és kihívásai is több dimenziósak, ezért sokrétű és összetett megközelítést igényelnek.

Kulcsszavak: életszínvonal, fenntarthatóság, ipari forradalom, környezet, Malthus, malthusi csapda, malthusi katasztrófa, népesség, népesedés, szegénység, technológia

Abstract

The economic, environmental, political-power, social and technological dimensions of Malthusian theory, as a result of the population explosion that began in 1940, triggered a public and scientific debate about the sustainability of population in the middle of the last century, which continues in the present century. Thus, the aim of this study was to outline the defining works of this debate with the help of a historical overview, and to summarize the main recognitions and criticisms regarding the validity of Malthusian theory in a thematic order, in the 20th–21st century. In the former, 17 works (15 books and 2 essays) were identified and presented; in the latter, 5 aspects of investigation were explored. Its main conclusion is that, like Malthusian

theory, today's opportunities and challenges are multidimensional, and therefore require a multifaceted and complex approach.

Keywords: environment, industrial revolution, living standard, Malthus, Malthusian catastrophe, Malthusian trap, population, poverty, sustainability, technology

Bevezetés

Thomas Robert Malthus – vagy magyarul szólva a nevét, Malthus Tamás Róbert (ld. 1902-es magyar nyelvű fordítást, *Nemzetgazdasági Írók Társasága*) – 1798-ban írt és 1826-ig hat kiadást látott műve¹, a *Tanulmány a népesedés törvényéről* nemcsak az elismerést hozta el a 1766–1834 között élt angol pap–közgazdász–demográfus szerzőnek a demográfia terén tett úttörő munkájáért (pl. Godwin 1820; Darwin 1878; Bonar 1880–85–98), hanem kritikák özönét is (pl. Ensor 1818; Godwin 1820; Stokes 1821; Shelley 1829; Engels 1844; Carey 1858–60; Marx 1867).² Az első kiadást látott vitairatban, majd a tapasztalati adatokkal és reflexiókkal folyamatosan bővített további kiadásokban ugyanis Malthus elsők közt vizsgálta behatóan a népesedés (vagy a szaporodás) dinamikáját, befolyásoló tényezőit és fenntarthatóságát, kapcsolatát a vagyoni egyenlőtlenséggel, sőt elsőként foglalkozott behatóan az alsóbb néprétegekkel, a szegénységgel is. Ráadásul népesedési törvénye és gazdaságpolitikai, valamint népességellenőrzési és -szabályozási megfontolásai közvetlen és közvetett következményekkel jártak.

Ez előbbit mutatja például, hogy Angliában 1801-ben végrehajtották az első modern brit

¹ Halála előtt írt egy hetedik kiadást az előzőek összegzéseként, melyben igyekezett a magát és művét ért kritikákra reagálni. Címe: Összefoglaló nézet a népesedés törvényéről.

² A mű tartalmáról, benne a törvényről, annak közvetlen és közvetett hatásairól, valamint az azt ért elismerésekről és kritikákról a XVIII–XIX. században ld. e tanulmány első részét a *Kultúra és Közösség* 2025. 1. számában.

népszámlálást, ifj. William Pitt miniszterelnök (hivatalában: 1783–1801, 1804–1806) pedig nem hosszabbította meg az alsóbb néprétegek segélyezését támogató Szegénytörvényt (Petersen 1979). Követett következményeit a többnyire népesség- és születésszabályozást hirdető malthusianizmus és neomalthusianizmus irányzatai hordozzák (Dolan 2000), melyek összekapcsolódtak a korai, nők jogaiért küzdő mozgalmakkal (Himes 1928), a szexuális forradalommal és idővel a környezetvédelmi mozgalmakkal is (Marsh–Alagona 2008). Annak ellenére, hogy ezek céljai sokszor eltérnek Malthus elveitől: ő például a mesterséges születésszabályozás helyett az önmegtartóztatást javasolta, és bűnnek tekintette az abortuszt; hitte (kortársaihoz hasonlóan), hogy a társadalom haladásához egy folyamatosan növekvő népesség szükséges; tartott attól, hogy a fogamzásgátlás túl nagy hatással lesz a népesség alakulására; a szegények helyzete foglalkoztatta leginkább, nem pedig a környezeti károk.

A malthusi elmélet gazdasági, környezeti, politikai-hatalmi, társadalmi és technológiai dimenziói az 1940-től kibontakozó népességrobbanás következtében közéleti és tudományos vitát indítottak el a népesedés fenntarthatóságáról a múlt század közepén, amely a jelen században is folytatódik. Ekképpen a jelen tanulmány célja körvonalazni e vita meghatározó műveit (túlnyomórészt könyveit) egy történeti áttekintő segítségével (archív és dokumentumkutatás), valamint összegezni a legfőbb elismeréseket és kritikákat Malthus elméletének érvényességével kapcsolatban tematikus rendben (keresés tudományos adatbázisokban), a XX–XXI. században. A mintavétel minden esetben szándékos, kritikus esetekre összpontosító.

Közéleti–tudományos vita

Amikor 1913-ban Lenin a *Pravda* hasábjain a neomalthusianizmust (a születésszabályozás gondolatát) egy önző, *burzsoá* (polgári) koncepciónak nevezte, szembeállítva azt a munkásosztály történelmi optimizmusával és növekedésével, azzal érvelve, hogy a proletariátus ereje növekvő létszámában és forradalmi harcában rejlik, nem pedig a családok korlátozásában, mert hogy a családok támogatása (és nem a gyermekek elkerülése) a szocialista jövő építésének része; a népesedés törvénye iránti érdeklődés valójában lanyhulni látszott. Ám a XX. század első felében zajló népességrobbanás nyomán a neomalthusianizmus gondolatai a népesség- és születésszabályozásról újjáéledtek, és összekapcsolódtak

immáron a környezetvédelemmel. Az ennek nyomán megjelent, több nagy hatású könyv és esszé arról, hogy vajon bekövetkezik-e hamarosan az ún. malthusi katasztrófa, vagyis éhínség lesz-e úrrá a Föld bolygón és annak erőforrásai kimerülnek-e; alapjaiban rázták fel a közéletet és a tudományt, és generáltak vitát ismét Malthus népesedési törvénye kapcsán. Ezek közül mutatjuk be a leghíresebbeket időrendi sorrendben.

1948-ban először az ifjabb Henry Fairfield Osborn (1887–1969), amerikai konzervatívista *Our Plundered Planet* (Kifosztott bolygónk) c. könyve jelent meg, melynek középpontjában az emberiség által okozott környezetpusztítás állt, a nem megfelelő földművelés és -gondozás problémájával.

Ugyanebben az évben később megjelent William Vogt (1902–1968), ökológus és ornitológus *Road to Survival* (Út a túléléshez) c. műve is, mely a világ ökológiai állapotát írta le számos adattal alátámasztva: beszámolt az erdőirtásról, a víznyelőkről, a túllegetetésről, a talajerózióról és az alapvető erőforrások elpusztításának számos formájáról. Vogt egyfelől úgy vélte, hogy a rossz ökológiai állapot az emberiség kapzsiságából és tudatlanságából ered; másfelől (Malthushoz hasonlóan) úgy látta, hogy az élelmiszertermelés nem tud lépést tartani az emberi népesség növekedésével, így ha a népességszám meghaladja a Föld teherbíró képességét, az környezeti katasztrófákhoz vezet (ezek megelőzése érdekében születésszabályozást javasolt).

1962-ben jelent meg Rachel Louise Carson (1907–1964), amerikai tengerbiológus–író–természetvédő *Silent Spring* (Csendes tavasz) c. könyve (Vogt műve nyomán), mely igen népszerűvé vált az amerikai lakosság körében, és népszerűtlenné a vegyipari cégek közt, miután elérte, hogy egyes növényvédő szereket az egész országban betiltsanak (Paull 2013). Nyomában új környezetvédelmi mozgalmak jöttek létre.

1965-ben Ester Boserup (1910–1999), dán származású közgazdász közzétette *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change Under Population Pressure* (A mezőgazdasági növekedés feltételei: Az agrárváltozás közgazdaságtana a népességnövekedés nyomása alatt) c. könyvét, melyben ellentmondott Malthusnak. Úgy találta, hogy az élelmiszertermelés azért nő, hogy megfeleljen a népességnövekedésnek, mert a szükségszerűség technológiai innovációt hoz létre a mezőgazdaságban.

1968-ban jelent meg az Ehrlich házaspár – Paul R. Ehrlich (1932–) amerikai biológus és Anne H.

Ehrlich (1933–), amerikai biológiai kutató – *The Population Bomb* (A népesedési bomba) c. könyve, mely (Malthushoz hasonlóan) az emberi népességnövekedés következményeként pusztító éhínséget, betegséget, társadalmi nyugtalanságot és környezeti katasztrófákat jósolt. Megoldásnak az önkéntes és (végső esetben) a kényszerített népességszabályozást tartotta, így támogatta a születésszabályozási eszközök és az abortusz könnyebben elérhetővé tételét. Paul R. Ehrlich továbbá kifejtette, hogy szerinte csak azoknak az országoknak szabad segílyt adni, melyek nem tekinthetők „reménytelennek” saját lakosságuk élelmézésére (Lomborg 2002: 350). És bár jóslatuk (eddig) nem következett be, például az éhínség terén, Paul R. Ehrlich kitartott amellett, hogy ezt leszámítva a népességnövekedés súlyos környezeti és társadalmi katasztrófát tartogat, ezért népességszabályozó intézkedések meghozatalára hívott fel (Ehrlich 2004).

Szintén 1968-ban Garrett Hardin (1915–2003), amerikai ökológus közzétette a *The Commons Tragedy of the Commons* c. esszéjét, melyben a malthusi népesedési törvény hatása alatt úgy érvelt, hogy „egy véges világ csak egy véges népességet tud eltartani”, és hogy „a szaporodás szabadsága mindenkit tönkretesz”.

1972-ben a Római Klub is kiadott egy kötetet *The Limits to Growth* (A növekedés határai) címmel. A szervezet az exponenciális gazdasági és népességnövekedés lehetőségét vizsgálta véges erőforrás-kínálattal, és arra a következtetésre jutott, hogy az erőforrás-felhasználás lényeges megváltoztatása nélkül a lakosság és az ipari kapacitás meglehetősen hirtelen és ellenőrizhetetlen mértékben csökkenni fog. A kötet harmincmillió példányban kelt el harminc nyelven (Nørgård 2010), és 1992-ben követte a *Beyond the Limits* (Túl a határokon), 2004-ben pedig *A Limits to Growth: The 30-Year Update* (A növekedés határai: A 30 éves frissítés), amelyeket azóta is számos kiadás követett az eredeti szerzők (azaz Meadows et al.) részéről.

1980-ban elkészült *A Global 2000 Report to the President* (Globális 2000 Jelentés az elnöknek) c. tanulmány (vezetője Gerald O. Barney fizikus volt), amelyet Jimmy Carter amerikai elnök rendelt meg, és arra figyelmeztetett, hogy a világ népességének növekedése, a szennyezés és az erőforrások kimerülése drámai következményekkel jár majd 2000-re, ha nem történik változás a közpolitikában. Sőt, a második kötete a globális felmelegedés és az éghajlatváltozás lehetőségeit is áttekintette. A sajtó a jelentést „Végítélet-jelentésként” emlegette.

1981-ben megjelent Julian L. Simon (1932–1998), amerikai közgazdász *The Ultimate Resource* (A végső erőforrás) c. könyve, melyben kifejtette, hogy a Föld „eltartóképesége” lényegében határtalan. Nem azt állította, hogy például rézből végtelen mennyiség van a Földön, hanem azt, hogy amikor egy adott erőforrás egyre szűkösebbé válik, akkor az ára emelkedni kezd, ami arra ösztönzi az embereket, hogy többet fedezzenek fel belőle, másként adagolják, újrahasonosítják, vagy helyettesítőket fejlesszenek ki. A „végső erőforrás” tehát nem egy konkrét fizikai tárgy, hanem az emberek feltalálási és alkalmazkodási képessége.

Három évvel később, 1984-ben Julian L. Simon és Herman Kahn együtt szerkesztették a *The Resourceful Earth: A Response to Global 2000* (Az erőforrásokkal teli Föld: Válasz a Global 2000-re) c. könyvet, mely elsősorban a carteri jelentésre adott optimista választ, és ismét cáfolta a malthusi elképzeléseket, azzal érvelve, hogy a népességnövekedés inkább a problémák megoldásának erőforrása, mint fenyegetés. Azt állította, hogy a népességnövekedés, a növekvő jövedelmek és a technológia hosszú távon valószínűleg javítani, nem pedig rontani fogja az emberi életet és a környezeti feltételeket.

1998-ban Eric B. Ross *The Malthus Factor: Poverty, Politics and Population in Capitalist Development* (A Malthus-tényező: Szegénység, politika és népesség a kapitalista fejlődésben) című könyvében a malthusi gondolkodásmód történetét és befolyását elemezte a kapitalista politikai gazdaságtanra és fejlesztésekre, népességszabályozási elvekre, valamint az egyenlőségért és az emberi haladásért folytatott küzdelemre a múltban és a modern korban egyaránt. Úgy látta, hogy az alulfejlettség politikai gazdaságtanát elhomályosítja a túlnépesedés környezeti hatásai miatti aggodalom, mely következtében a szegények nem a kapitalista fejlődés áldozataiként, hanem a környezetpusztítás elkövetőiként jelennek meg.

1999-ben Lester R. Brown, Gary Gardner és Brian Halweil közzétette *Beyond Malthus: Nineteen Dimensions of the Population Challenge* (Malthuson túl: A népesség kihívásának tizenkilenc dimenziója) c. kötetét, melyben a népességnövekedés 19 globális erőforrásra és szolgáltatásra gyakorolt hatását vizsgálták, beleértve az élelmiszert, az édesvizet, a halászatot, a munkahelyeket, az oktatást, a jövedelmet és az egészségügyet. Annak ellenére, hogy Európa és Japán egyes részein jelenleg „születési hiányról” beszélnek, a szerzők leszögezték, hogy a tény továbbra is az, hogy az emberiség létszáma 2050-re

várhatóan több mint 3 milliárddal fog növekedni. A gyorsan növekvő nemzetek népességére veszélyt jelent, hogy létszámuk meghaladja természetes eltartórendszerük eltartóképességét, mert az ilyen helyzetekben a kormányoknak nehezebb reagálniuk az olyan válságokra, mint az AIDS, az élelmiszer- és vízhiány vagy a tömeges munkanélküliség. (Malthuson túl a szerzők taglalták a nemzetközi családtervezés kiterjesztésének, a fiatalok oktatásába való befektetésének a fejlődő világban és a kisebb családok felé való elmozdulásnak a lehetőségeit.)

2010-es könyvében, a *Peoplequake: Mass Migration, Ageing Nations and the Coming Population Crash*-ben („Népesedési összeomlás”: Tömeges migráció, előregedő nemzetek és a közelgő népességcsökkenés), Fred Pearce azt állította, hogy a közelgő „népesedési összeomlás”, azaz a termékenységi ráta csökkenése, nagyobb probléma, mint a túlnépesedés, azzal érvelve, hogy a nyugati fogyasztási szintek, nem pedig a lélekszám, az elsődleges környezeti probléma.

2014-es *On the Cusp: From Population Boom to Bust* (A határon: A népességrobbanástól a hanyatlásig) című könyvében Charles S. Pearson a népességi trendeket kettős lencsén keresztül elemezte: demográfiai és közgazdasági szempontok szerint. Vizsgálta a népesség csökkenésének és előregedésének lehetőségeit és kihívásait az iparosodott országokban (az élelmiszerbiztonságot; a termékenység, a bevándorlás és a munkavállalói részvétel ösztönzését; a nyugdíjrendszer megreformálását stb.).

2015-ös cikkében Clyde Haberman az emberi találékonyságra és a technológiai felfedezésekre-újításokra összpontosított: szerinte a népesedés lehetőséget teremt olyan gondolkodók megszületésének, akik új megoldásokkal szolgálhatnak az élelmiszerhiányra. Ilyen pl. Norman E. Borlaug amerikai növénytudós, aki betegségeknek ellenálló növényeket nemesített, így csökkentve az élelmiszerhiányt az Egyesült Államokban; Fritz Haber és Carl Bosch, akik 1909–1910-ben feltaláltak egy olyan eljárást, mely elősegítette a szintetikus műtrágyák létrehozását (ezért mindketten kémiai Nobel-díjat kaptak).

2019-ben pedig megjelent Giorgos Kallis (1972–), görög ökológiai közgazdász *Limits: Why Malthus Was Wrong and Why Environmentalists Should Care* (Korlátok: Miért nem volt Malthusnak igaza, és miért kell a környezetvédőknek foglalkoznia vele) c. könyve, mely megkérdőjelezte a malthusi elméletet, és azzal érvelt, hogy a természet igenis lehet bőséges, ha az emberek csökkentik a

szükségeiket, vagyis a kollektív önkorlátozás vezethet a szabadsághoz. Kallis szerint a kapitalizmusban a természet eredendően szűkös képe hozza létre a végtelen növekedés iránti vágyat, tehát korlátok nélkül a kapitalizmus korlátlan növekedésre irányuló törekvése is értelmét veszti.

Az elmélet érvényessége

Malthus elmélete sokrétű és összetett, ekképpen az arra mondott ítéletek is változatosak vizsgálati szempontjaikban és elismeréseikben vagy kritikáikban. Vannak, akik az élelmiszertermelés kontra népességnövekedés sebességére redukálják a malthusi gondolatokat, és kimondják, hogy Malthus elmélete megbukott, mivel napjainkra bebizonyosodott, hogy az élelmiszertermelés nem számítani, a népesség pedig nem geometriai arányban nő, az élelmiszertermelés pedig technológiai innovációkkal fokozható, így igenis lépést tud tartani a népességnövekedéssel, és elkerülhető az éhínség (George, 2009). Itt persze elgondolkozhatunk azon, hogy vajon a föld/talaj túltermelés (intenzív művelés) esetén milyen állapotba kerül? Vajon a technológiai innovációkkal (pl. GMO – géntechnológiával módosított szervezet) előállított alapanyagok mennyire egészségesek? Vagy az olyan alapvető, korlátos erőforrás kapcsán, mint például az ivóvíz, felmerült a kérdés: vajon mindig jut majd belőle mindenkinek?

De az éhínségen kívül más malthusi katasztrófákról is elgondolkozhatunk, például a (fertőző) betegségekről, melyek technológiai innovációk híján szintén csökkentenék a népességet. Vagyis vajon Malthus elmélete megállná a helyét, ha az ipari forradalom nem következett volna be? Paul R. Krugman (1953–), amerikai Nobel-díjas közgazdász az adatok alapján úgy véli (2008, 2009), hogy Malthusnak a történelem nagy részében igaza volt. Az ipari forradalom anomáliát jelentett, melynek hatásait Malthus nem tudta felmérni. Krugman számára a fogyatkozó erőforrások és a magas nyersanyagárak a malthusi korlátokhoz való lehetséges visszatérést jelentik. Sőt, míg a fejlett országok az ipari forradalom révén ki tudtak törni a malthusi csapdából (Galor 2005; Clark 2007); addig az élelmiszerhiány és a túlzott szennyezés miatt a fejlődő országok nagyobb eséllyel beleragadnak (Tisdell–Svizzero 2015). Végtére is, a rendkívüli szegénység folytatódása a világban azt jelzi, hogy a malthusi csapda továbbra is működik (Korotayev–Zinkina 2015).

Vannak azonban, akik éppen a szegénység és a népességnövekedés kapcsolatában vizsgáltnak rá arra, hogy a szegénység népességnövekedéshez vezethet, mivel „az emberek néha úgy alkalmazkodnak a környezeti stresszhez, hogy több gyermeket vállalnak, nem pedig kevesebbet” (Remoff, 2016, p. 862), vagyis Malthus gondolata, miszerint az emberek jólétben vállalnak gyermeket, nem állja meg a helyét. Itt hozzátehetnénk, hogy az emberi népesség világszinten még mindig nő (jelenleg meghaladja a 8 milliárd főt), de a népességnövekedés üteme világszinten lassult, a fejlett országokban általában stagnál vagy csökken a népesség (a fejlődő országok adják a világ népességnövekedésének 97%-át), valamint hogy a népességnövekedés ellenére az életszínvonal globálisan emelkedett, és az extrém szegénységben élők aránya világszinten csökkent napjainkra (Our World in Data, n. d.).

A fejlett országok népesedési helyzetét sokan problémának tartják (ld. pl. Peeters 2022), például a gazdasági és szociális ellátórendszer fenntarthatósága miatt. Ezzel szemben Krugman (2021) nem tartja problémának az Egyesült Államok csökkenő lélekszámát, helyette a társadalmi és gazdasági berendezkedés jelenlegi formáinak újragondolását javasolja, és felhívta a figyelmet a jelenlegi világnépességből adódó környezeti kihívásokra. Farkas (2003) szintén megjegyzi, hogy a növekvő népesség és az emelkedő életszínvonal súlyos környezet-szennyezéssel jár együtt. Ez pedig a sokan élünk szegénységben kontra kevesen jólétben válaszút elé állít bennünket, vagy vajon idővel környezeti problémák is orvosolhatók lesznek technológiai innovációk által?

A fejlődő országok népesedési helyzetéről is megoszlanak a vélemények. Mindenesetre rávilágítanak a népességellenőrzés és -szabályozás politikai-hatalmi dimenziójára, kiváltképp a fejlett országok beavatkozása esetén. Például, Remoff (2016: 863) szerint Malthus elméletének nincs bizonyítéka, így csak úgy lehetséges, hogy „továbbra is a nyilvános vitát közvetíti, és irányítja a modern idők társadalom- és gazdaságpolitikáját”, hogy „könnyen megérthető”, így „szinte senkit sem motivál a további kutatás”, és „lehetővé teszi a modern olvasók számára, hogy mások, nevezetesen a fejlődő országokban élő emberek szaporodási viselkedésének megváltoztatására összpontosítsanak, miközben megvizsgálatlanul hagyják a fejlett világ kizsákmányoló, járadékajhász magatartását.” Hasonlóan, Chaudhuri (2022) is elutasítja, hogy a népességnövekedés az elsődleges kiváltó tényezője a szegénységnek, az

egyenlőtlenségnek és a globális környezeti válságnak, hiszen azok sokkal inkább köthetőek a faji kapitalizmus struktúráihoz. Sőt, Okyere-Manu (2016) szerint a nagy népességszám nem probléma, hanem a fejlődő világ kultúrájának része.

Következtetések

A jelen tanulmány, a korábbi folytatásaként, a Malthus elméletével kapcsolatos XX–XXI. századi reflexiókra összpontosított, melyek kiindulópontját többnyire a múlt századi népességrobbanás jelentette. Történeti áttekintőnk során, mely a népesedés fenntarthatóságáról szóló közéleti-tudományos vita meghatározó műveit volt hivatott körvonalazni, 17 mű (15 könyv és 2 esszé) azonosítása és bemutatása történt meg. Malthus elméletének érvényessége 5 vizsgálati szempont mentén lett feltárva, s közben az azzal kapcsolatos legfőbb elismerések és kritikák is megjelentek.

Ezek rávilágítottak Malthus tanulmányának sokrétűségére és összetettségére: meghaladta benne kora dilemmáit, és számos területen úttörővé vált (pl. elsőként foglalkozott behatóan a népesedéssel, a szegénységgel, az alsó néprétegekkel; megfogalmazta a népesedés előzetes és tényleges akadályait, a létért folytatott küzdelmet stb.), azonban nem tulajdonított kellő figyelmet az ipari forradalomnak. Elméletéhez hasonlóan napjaink lehetőségei és kihívásai is több dimenziósak, ezért sokrétű és összetett megközelítést igényelnek, ahogyan azt a reflexiók is mutatják.

A jelen tanulmány legnagyobb korlátja annak mintavételében rejlik, mely bár illeszkedik annak céljaihoz, javallott lenne egy szisztematikus áttekintőt készíteni arról, hogy Malthus és *Tanulmány a népesedés törvényéről* milyen hatást gyakorolt a különböző tudományágakban. Ekként a népesedés fenntarthatóságáról szóló vitát sem lehet eldönteni, illetve a malthusi elméletre mondott egyes ítéleteknek helyt adni, vagy sem.

Felhasznált irodalomjegyzék

- Bonar, James 1880 *Parson Malthus*. Edinburgh: Printed for private circulation [by Lorimer and Gillies].
- Bonar, James 1885 *Malthus and his work*. London: Macmillan.
- Bonar, James 1898 *The Centenary of Malthus*. *The Economic Journal*, 8(30): 206–208. doi:10.2307/2957360.

- Boserup, Ester 1965 *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change Under Population Pressure*. London: George Allen & Unwin Ltd. https://www.biw.kuleuven.be/ae/clo/idessa_files/boserup1965.pdf
- Brown, Lester R. – Gardner, Gary – Halweil, Brian 1999 *Beyond Malthus: Nineteen Dimensions of the Population Challenge*. US: Worldwatch Institute. <http://pinguet.free.fr/brown1999.pdf>
- Carey, Henry Charles 1858-60 *Principles of social science*. Philadelphia, J.B. Lippincott & co. Letöltve: <https://archive.org/details/socialscience02carerich>
- Carson, Rachel Louise 1962 *Silent Spring*. US: Houghton Mifflin.
- Chaudhuri, Nairita Roy 2022 Review Essay: The Politics of Resource Scarcity and Overpopulation in the Anthropocene. *World Affairs*, 185(1): 207–225. <https://doi.org/10.1177/00438200211065134>
- Clark, Gregory 2007 *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*. Princeton University Press.
- Darwin, Charles (1876) 1887 *The Life and Letters of Charles Darwin*. London: John Murray.
- Dolan, Brian 2000 *Malthus, Medicine & Morality: Malthusianism after 1798*. Rodopi.
- Ehrlich, Paul R. – Ehrlich, Anne H. 1968 *The Population Bomb*. US: Sierra Club/Ballantine Books.
- Ehrlich, Paul R. 2004 When Paul's Said and Done. *Grist Magazine*. Letöltve: <https://grist.org/comments/interactivist/2004/08/09/ehrllich/index1.html>
- Engels, Friedrich 1844 *Outlines of a Critique of Political Economy*. Germany: Deutsch-Französische Jahrbücher. Letöltve: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/df-jahrbucher/outlines.htm>
- Ensor, George 1818 *An Inquiry Concerning the Population of Nations: Containing a Refutation of Mr. Malthus's Essay on Population*. London: E. Wilson.
- Fairfield Osborne, Henry jr. 1948 *Our Plundered Planet*. US: Little, Brown and Company.
- Farkas, Miklós 2003 Malthus két évszázad elteltével. Eszmélet. Letöltve: https://www.eszmelet.hu/farkas_miklos-malthus-ket-evszazad-elteltevel/
- Galor, Oded 2005 From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. Elsevier, *Handbook of Economic Growth*, 1: 171–293.
- George, Susan 2009 *Lugánói tanulmány*. Budapest: Kairosz Kiadó. <https://adoc.pub/susan-george-luganoi-tanulmany.html>
- Godwin, William 1820 *Of Population: Enquiry Concerning the Power of Increase in the Numbers of Mankind, Being an Answer to Mr. Malthus's Essay on that Subject*. London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, Paternoster Row. Letöltve: <https://oll.libertyfund.org/titles/godwin-of-population-an-enquiry-concerning-the-power-of-increase-in-the-numbers-of-mankind>
- Haberman, Clyde 2015. június 1. The Unrealized Horrors of Population Explosion. *The New York Times*. Letöltve: <https://www.nytimes.com/2015/06/01/us/the-unrealized-horrors-of-population-explosion.html>
- Hardin, Garrett 1968 The Tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859): 1243–1248. doi:10.1126/science.162.3859.1243 Retrieved from https://www.jstor.org/stable/1724745?origin=ads#metadata_info_tab_contents
- Himes, Norman E. 1928 The Place of John Stuart Mill and of Robert Owen in the History of English Neo-Malthusianism. *The Quarterly Journal of Economics*, 42(4): 627–640. <https://doi.org/10.2307/1882536>
- Kallis, Giorgos 2019 *Limits: Why Malthus Was Wrong and Why Environmentalists Should Care*. US: Stanford Briefs.
- Korotayev, Andrey – Zinkina, Julia 2015 East Africa in the Malthusian Trap? *Journal of Developing Societies* 31(3): 1–36.
- Krugman, Paul R. 2008. március 25. Malthus was right! *The New York Times*. Letöltve: <https://archive.nytimes.com/krugman.blogs.nytimes.com/2008/03/25/malthus-was-right/>
- Krugman, Paul R. 2009. július 1. The Malthusian insult. *The New York Times*. Letöltve: <https://archive.nytimes.com/krugman.blogs.nytimes.com/2009/07/01/the-malthusian-insult/>
- Krugman, Paul R. 2021. május 17. Learning to Live With Low Fertility. *The New York Times*. Letöltve: <https://www.nytimes.com/2021/05/17/opinion/low-population-growth-economy-inflation.html>
- Lenin, Vladimir Ilyich. (1913. június 16.). The Working Class and NeoMalthusianism. *Pravda*, no. 137. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1913/jun/29.htm>

- Lomborg, Bjørn 2002 *The skeptical environmentalist: measuring the real state of the world*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Malthus Tamás Róbert 1902 *Tanulmány a népesedés törvényéről* (Ford. alapja: Malthus, T. R. 1826-os hatodik kiadás; Ford.: György Endre). Budapest: Politzer Zsigmond és Fia.
- Malthus, Thomas Robert 1798 *An Essay on the Principle of Population as it Affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and Other Writers*, 1st edition. London: J. Johnson. Letöltve: <https://oll.libertyfund.org/titles/malthus-an-essay-on-the-principle-of-population-1798-1st-ed>
- Marsh, Meredith – Alagona, Peter S. (szerk.) 2008 *Barrons AP Human Geography 2008 Edition*. Barron's Educational Series.
- Marx, Karl 1867 *Capital: A Critique of Political Economy*. Germany: Verlag von Otto Meisner. Letöltve: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>
- Meadows, Donatella H. – Meadows, Dennis L. – Randers, Jørgen – Behrens III, William W. 1972. *The Limits to Growth*. Potomac Associates – Universe Books.
- Meadows, Donatella H. – Meadows, Dennis L. – Randers, Jørgen. 1992. *Beyond the Limits*. Chelsea Green Publishing. ó
- Meadows, Donatella H. – Randers, Jørgen – Meadows, Dennis L. 2004. *Limits To Growth: The 30-Year Update*. Chelsea Green Publishing.
- Nørgård, Jørgen S. – Peet, John – Ragnarsdóttir, Kristín Vala 2010 The History of The Limits to Growth. *The Solutions Journal*, 1(2): 59–63. Letöltve: <https://web.archive.org/web/20140720093436/http://thesolutionsjournal.com/node/569>
- Okyere-Manu, Beatrice 2016 Overpopulation and the Lifeboat Metaphor: A Critique from an African Worldview. *International Studies in the Philosophy of Science*, 30(3): 279–289. <http://dx.doi.org/10.1080/02698595.2017.1316114>
- Our World in Data é.n. *Population: All Charts*. Letöltve: <https://ourworldindata.org/grapher/population#all-charts>
- Paull, John 2013 *The Rachel Carson Letters and the Making of Silent Spring*. SAGE Open, 3(July), 1–12. doi:10.1177/2158244013494861
- Pearce, Fred 2010 *Peoplequake: Mass Migration, Ageing Nations and the Coming Population Crash*. UK: Eden Project.
- Pearson Charles S. 2014 *On the Cusp: From Population Boom to Bust*. UK: Oxford University Press.
- Peeters, Marguerite A. 2022 *Kulturális kihalás*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Petersen, William 1979 *Malthus*. London: Heinemann.
- Remoff, Heather 2016 Malthus, Darwin, and the Descent of Economics. *American Journal of Economics & Sociology*, 75(4): 862–903. <https://doi.org/10.1111/ajes.12158>
- Ross, Eric B. 1998 *The Malthus Factor: Poverty, Politics and Population in Capitalist Development*. London: Zed Books.
- Shelley, Percy Bysshe 1829 A philosophical view of reform. In: *The Complete Works of Percy Bysshe Shelley* (7:32). London: Gordian.
- Simon, Julian L. 1981 *The Ultimate Resource*. Princeton: Princeton University Press.
- Simon, Julian L. –Kahn, Herman 1984 *The Resourceful Earth: A Response to Global 2000*. US: Blackwell Pub.
- Stokes, Whitley 1821 *Observations on the Population and Resources of Ireland*. Joshua Porter.
- The Global 2000 Report*. 1980. szeptember 4. Hearing before the Subcommittee on International Economics of the Joint Economic Committee Congress of the United States. 96th Congress. Washington: US Government Printing Office. [https://www.jec.senate.gov/reports/96th%20Congress/The%20Global%202000%20Report%20\(998\).pdf](https://www.jec.senate.gov/reports/96th%20Congress/The%20Global%202000%20Report%20(998).pdf)
- Tisdell, Clement Allan –Svizzero, Serge 2015 *The Malthusian Trap and Development in Pre-Industrial Societies: A View Differing from the Standard One*. hal-02152050. <https://univ-reunion.hal.science/hal-02152050/file/WP59.pdf>
- Vogt, William 1948 *Road to Survival*. US: William Sloane Associates.